

Alle gemakkelikheden in de stad verboden Spaanse griep in Assen (1)

In deze coronatijden komt regelmatig de Spaanse griep van 1918 ter sprake. Een pandemie die zijn weerga niet kent en die een plek gekregen heeft in de geschiedenis van vrijwel iedere familie. In twee artikelen zoeken we antwoord op de vraag hoe de Spaanse griep destijds het leven van de Assenaren beheerste.

tekst: Bertus Boivin (in samenwerking met René van Lotringen)

Op 8 juli 1918 kregen de eerste militairen in de Asser kazerne de Spaanse griep. Het waren dienstplichtigen die uit Milligen bij Apeldoorn naar Assen waren overgeplaatst. Binnen de kortste keren was het aantal besmette militairen gegroeid naar zo'n 750. Het leek alsof het Asser garnizoen getroffen werd door 'een fel uitslaande brand', schreven de gezondheids-officieren W.F. Enklaar en S. van der Veen eind van de maand in een artikel in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde.¹ Het Militair Hospitaal aan de Witterstraat was al snel te klein voor het aantal zie-

ken. Er werden twee barakken voor de patiënten vrijgemaakt en later werd ook de manege op de hoek van Witterstraat en Broeklaan als noodhospitaal ingericht. Enklaar en Van der Veen constateerden eind juli dat er 563 lichte gevallen waren en 182 zware gevallen met temperaturen boven de 39°. Er waren inmiddels twee patiënten op de kazerne gestorven aan een longontsteking. Toen ze hun artikel op 2 augustus ter correctie voorgelegd kregen, was het aantal sterfgevallen tot vier gestegen, meldten ze in een voetnoot.

◀ Een iconische foto van de Spaanse griep: een Amerikaans verpleegkundige die een grieppatiënt verzorgt. (Wikicommons)

Liepen de Assenaren buiten de kazernepoort ook gevaar? De Provinciale Drentsche en Asser Courant sprak op 30 juli met een Asser huisarts die vond dat men zich in Assen geen zorgen hoefde te maken: 'Onder de burgerij komt wel veel Spaansche griep voor, doch ze draagt beslist een zeer goedaardig karakter. Onze zegsman verzekerde dat deze meening gedeeld wordt door zijn collega's. Men make zich dus maar niet ongerust.'² Eerder had de krant zijn lezers aangeraden om niet met griepklachten door te lopen: 'Liever ga men maar dadelijk naar bed. Het vlugst is men er dan van af.'³

In de loop van augustus 2018 was de Spaanse griep weer even plotseling verdwenen als hij gekomen was. Zo leek het althans, er waren toen geen virologen die elke avond in talkshows aanschoven om te waarschuwen voor een tweede golf...

Europese slagvelden

De naam Spaanse griep doet vermoeden dat het virus zich voor het eerst in Spanje vertoonde, maar dat klopt beslist niet. De Eerste Wereldoorlog woedde in 1918 nog steeds en de strijdende partijen hadden er geen enkel belang bij de tegenpartij te informeren dat een dodelijke ziekte de eigen gelederen dreigde te verlammen. Spanje was net als Nederland neutraal in het conflict en toen het virus in de loop van mei in het land toesloeg, berichtten de Spaanse kranten getrouw over de tientallen mensen die dagelijks aan de ziekte bezwe-

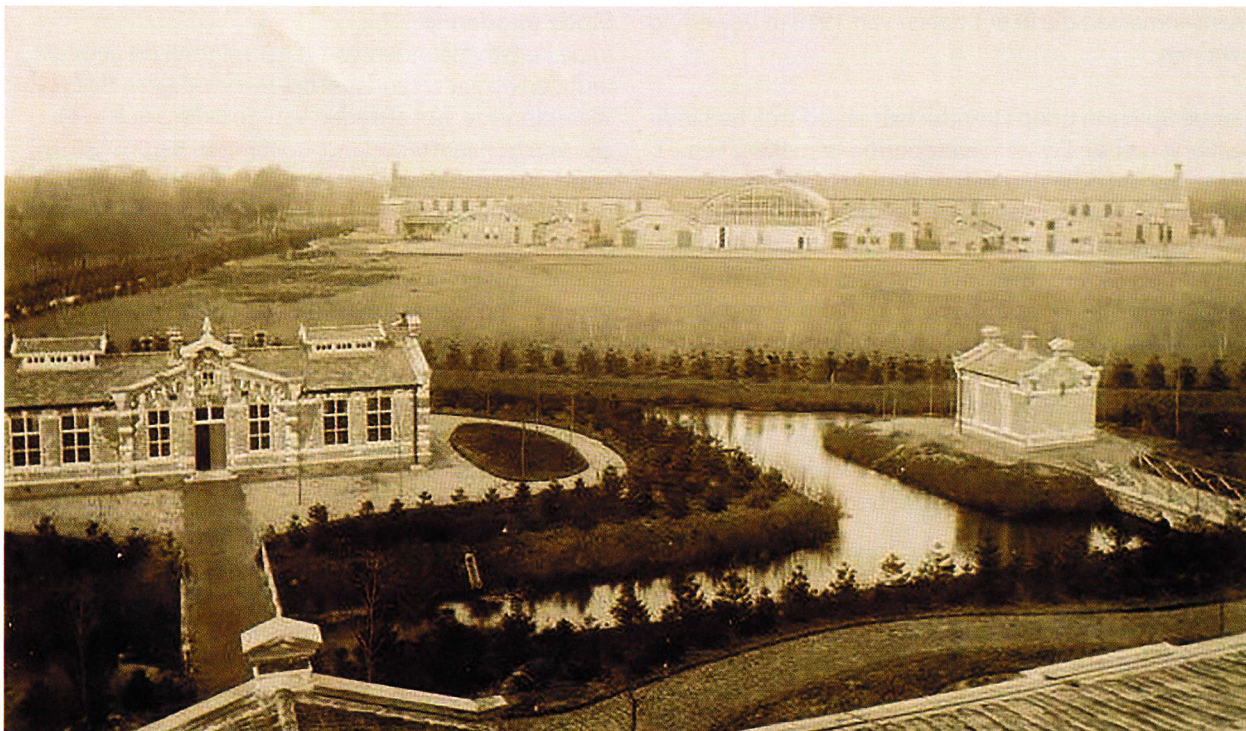
▲ Provinciale Drentsche en Asser Courant 16 juli 1918.

ken. Zelfs koning Alfonso XIII en andere leden van het Spaanse koningshuis werden ernstig ziek door wat men elders sindsdien de Spaanse griep ging noemen.⁴

De eerste geregistreerde gevallen van Spaanse griep werden begin maart 1918 in een legerkamp in de Amerikaanse staat Kansas vastgesteld. Al snel waren er de eerste dodelijke slachtoffers te betreuren.⁵ Vanuit de Verenigde Staten bereikte het virus Europa via de schepen die Amerikaanse troepen naar Europa brachten om mee te vechten aan het geallieerde front. Vanuit de Franse havensteden had de Spaanse griep

► Het al lang verdwenen Militair Hospitaal op een foto van rond 1895, gezien vanaf de Witterstraat. (collectie Legermuseum Delft)

▲ Achter het Militair Hospitaal lag een gebouwtje waar patiënten met een besmettelijke ziekte verpleegd konden worden. Rechts lag op een eigen eilandje het lijkenhuisje. (collectie Legermuseum Delft)

zich halverwege april in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog genesteld.

Hoe groot de impact van de Spaanse griep geweest is, blijkt uit de cijfers. Op dit moment - halverwege augustus 2020 - heeft het coronavirus wereldwijd zo'n 760.000 slachtoffers gemaakt.⁶ De Spaanse griep zorgde naar schatting voor 50 tot 100 miljoen doden. Ter vergelijking: onderzoekers gaan ervan uit dat

de Eerste Wereldoorlog zo'n 20 miljoen slachtoffers gemaakt heeft.⁷

Tweede golf

Toen de Spaanse griep in het najaar van 1918 terugkwam in Nederland, had de ziekte zijn onschuldige karakter van de zomermaanden verloren. Vanaf oktober gingen de aantallen sterfgevallen snel omhoog. Anders dan nu met het coronavirus het geval lijkt, ging de Spaanse griep niet aan de jongeren voorbij. Niet alleen dienstplichtig militairen die in de zomer het eerst getroffen werden, maar ook jonge tot zeer jonge kinderen werden het slachtoffer.⁸

De Eerste Wereldoorlog liep na de zomer van 1918 op zijn eind. De Duitsers hadden onder druk van de geallieerde troepen de loopgraven moeten verlaten en trokken zich terug. Duizenden burgers sloegen op de vlucht en Nederland kreeg net als aan het begin van de oorlog te maken met grote aantallen Belgische en Franse vluchtelingen. De demobilisatie na de wapenstilstand van 11 november 1918 zorgde er ook in Nederland voor dat duizenden militairen zich in korte tijd over het land verspreidden. De Provinciale Drentsche en Asser Courant schreef op 14 november over een overstelpende drukte in de treinen. Zoals nu nog steeds actueel is, profiteerde het virus van de

Geen Griep of Influenza meer!
 want door 'tgebruik van WORTELBOER's Kruiden of WORTELBOER's Pillen neemt deze kwaal direct een keer. Doch niet alleen tegen de influenza of griep, maar ook tegen gal-, slijm-, maaglijden-, trage ontlasting, slechte spijsvertering, gebrek aan eetlust, lusteloosheid, koortsigheid, hoofdpijn, enz. hebben
Duizenden
 er baat door gevonden. WORTELBOER's Kruiden zestig cent het pakje, drie pakjes tegelijk f 1.70, WORTELBOER's Pillen zestig cent per doosje, bij drie doosjes f 1.70. Overal verkrijgbaar.
 Wacht U voor waardeloze of schadelijke namaaksels.
JACOB MARIA WORTELBOER, — Oude Pekela.

▲ Provinciale Drentsche en Asser Courant 12 oktober 1918.

mensenmassa's die in het najaar van 1918 in beweging kwamen.

Dat de Spaanse griep Drenthe extra hard trof, had indirect ook met de Eerste Wereldoorlog te maken. Een onverwachte opleving van de turfindustrie vanwege brandstofschaarste zorgde ervoor dat in het laatste oorlogsjaar enkele duizenden op Drenthe afkwamen om hier als turfarbeider snel veel geld te verdienen. De erbarmelijke omstandigheden waarin ze moesten leven, namen ze graag voor lief. En uiteraard liftte de Spaanse griep ook hier met hun komst mee. In de gemeente Emmen stierven alleen al in de maand november zo'n 370 mensen aan de Spaanse griep. Burgemeester Kootstra verbood het luiden van de klokken bij begrafenissen omdat hun geluid de zieken extra angstig maakte.⁹

Terug in Assen

Eind oktober 1918 was duidelijk dat de Spaanse griep terug was in Assen. De Provinciale Drentsche en Asser Courant schreef op 22 oktober: 'We hebben onder ons personeel zieken en vernamen dat o.a. op een kantoor vier van het personeel ziek zijn'. Een paar dagen later verschenen de eerste berichten dat scholen tijdelijk gesloten werden. Op 28 oktober meldde de krant dat het Gymnasium ('Er waren hedenochtend maar 2 gezonde leerlingen in de 2e klasse') voorlopig dicht was evenals de Christelijke school aan de Oosterhoutstraat. Snel daarna volgden de andere scholen. Op de kazerne werden opnieuw barakken vrijgemaakt omdat het Militair hospitaal weer vol lag. Op 8 november verbood het gemeentebestuur 'alle gemakkelikheden, danslessen inbegrepen'.¹⁰

Op 4 november kwam de krant met een ernstige waarschuwing, gevolgd door een rijtje tips die in tijden van corona nog niets van hun actuele karakter verloren hebben:¹¹

'De ziekte heeft overal, ook in onze stad, een zeer gevaarlijk karakter aangenomen. (...) We herhalen onzen reeds eerder gegeven raad:

- *Blijf rustig in bed, ook nog eenigen tijd nadat ge meent weer beter te zijn.*
- *Houd dieet.*
- *Houd de lucht in woon- en slaapvertrek frisch en rein. Een goed ding is bijvoorbeeld stoken met een raam op een kier open.*
- *Vermijd zoveel mogelijk samenkomsten van velen in lokalen.*
- *Blijf overigens rustig uw gewone leefwijze volgen.*
- *Onthoud vooral: Frissche koude lucht schaadt niet. Bedorven lucht kan noodlottig zijn.'*

Einde pandemie

In de laatste maanden van 1918 volgden de gebeurtenissen elkaar razendsnel op. Het einde van de Eerste Wereldoorlog, het aftreden van de Duitse keizer en zijn vlucht naar Nederland, opstand in Berlijn geïnspireerd door de Russische revolutie. Er gebeurde zoveel dat Nederland nauwelijks tijd had om aan de Spaanse griep te denken. In Legerplaats Harskamp bij Ede sloegen soldaten aan het muiten toen hun verloven ingetrokken werden. SDAP-leider Pieter Jelles Troelstra riep op 12 november in de Tweede Kamer de revolutie in Nederland uit. De regering stuurde troepen naar de grote steden in het westen. De Provinciale Drentsche en Asser Courant meldde op 14 november dat vanuit Assen zo'n 900 manschappen vertrokken waren.¹² Troelstra had zich vergist, steun kreeg hij nauwelijks. Op 18 november kwamen 40.000 mensen naar het Haagse Malieveld om koningin Wilhelmina en prinses Juliana toe te juichen. Hoezo afstand houden in tijden van Spaanse griep...

Na de vloedgolf met griepgevallen in oktober en november doofde de Spaanse griep in de maanden daarna snel uit om in 1920 voorgoed te verdwijnen. Uit onderzoek naar de pandemie blijkt dat uiteindelijk de helft van alle Nederlanders ziek geworden is. In november 1918 stierven in Nederland bijna 11.000 mensen aan de Spaanse griep. Het totale aantal slachtoffers van de pandemie in Nederland wordt tot en met februari 1919 op basis van de officiële cijfers op zo'n 18.500 geschat, inclusief complicaties aan de longen als doodsoorzaak het om het dubbele aantal sterfgevallen.¹³ Een analyse van de slachtoffers die de Spaanse griep in Assen maakte, vindt u in het volgende artikel. ■

Noten

- 1 Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 62 (1918) pag. 442-444.
- 2 Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC) 30.07.1918
- 3 PDAC 17.07.1918
- 4 Laura Spinney, De Spaanse griep - Hoe de pandemie van 1918 de wereld veranderde (Amsterdam 2018), pag. 86
- 5 Spinney, pag. 55
- 6 cijfers Johns Hopkins University, coronavirus.jhu.edu
- 7 Ivo van de Wijdeven, 'De Spaanse griep in Nederland', Historisch Nieuwsblad 4/2020
- 8 Reinold Vugs, In veel huizen wordt gerouwd - De Spaanse griep in Nederland (Soesterberg, 2002), pag. 46
- 9 Eric Mecking 'Het drama van 1918 - De Spaanse griep in Drenthe', Waardeel 2007/1
- 10 PDAC 22.10.1918, 28.10.1918, 30.10.1918, 02.11.1918 en 08.11.1918
- 11 PDAC 04.11.1918
- 12 PDAC 14.11.1918
- 13 Staatscourant 10.04.1919

De cijfers en feiten van 1918

Spaanse griep in Assen (2)

In het eerste deel van dit artikel werd duidelijk dat de Spaanse griep in twee golven zijn sporen in Assen heeft achtergelaten. Het begon in juli en augustus 1918, toen de ziekte grotendeels tot de kazerne beperkt bleef. In oktober en november volgde een tweede, veel zwaardere golf die in de stad naar schatting zo'n 150 slachtoffers maakte.

tekst: René van Lotringen

Niet zoals nu bij de corona-pandemie werden tijdens de Spaanse griep de aantallen gediagnosticeerden nauwkeurig bijgehouden. Zo zijn van Assen slechts gedeeltelijk gegevens beschikbaar van het aantal geïnfecteerden met klachten. De artsen van het garnizoen in Assen spreken eind juli al over 745 gevallen van Spaanse griep onder de militairen.¹ Tijdens deze golf in juli-augustus lijken weinig burgers in Assen besmet geraakt te zijn. Op 29 juli worden vier gevallen gemeld. Op 1 augustus wordt echter wel gemeld dat de openbare lagere scholen vanwege de verzuimen de vakantie een dag eerder laten beginnen.

In oktober komt de Spaanse griep terug: 'Na in Juli betrekkelijk goedaardig te zijn opgetreden begon de ziekte in de tweede helft van Oktober in een zeer kwaadaardiger vorm te heerschen en een zeer groot deel der bevolking aan te tasten', aldus de gemeentelijke geneesheer in zijn verslag van de gezondheids-toestand in 1918.²

Een Assenaar die de Spaanse griep heeft overleefd, is de succesvolle Achilles-voetballer Willy Westra van Holthe. De koorts bij Willy werd bedwongen met ijs uit de diepvries van slager Van Veen. Voor Willy betekende de ziekte overigens wel het einde van zijn voetbalcarrière.³

Spaanse griep als doodsoorzaak

Van de slachtoffers van de Spaanse griep zijn de aantallen globaal bekend. Soms weten we ook wie aan de Spaanse griep overleden zijn. Een manier om in te schatten hoeveel mensen in Assen aan de Spaanse griep overleden zijn, is het bepalen van de bovengemiddelde sterfte in 1918. Assen telde op 31 december 1917 in totaal 15.882 inwoners, een jaar later waren dat er 16.233. Bij het bepalen van de zogenoemde oversterfte past de kanttekening dat deze ook kan

worden beïnvloed door andere oorzaken (bijvoorbeeld door ziekten als longtuberculose). De oversterfte in 1918 ten opzichte van tien jaar daarvoor en tien jaar

De Spaansche Griep.

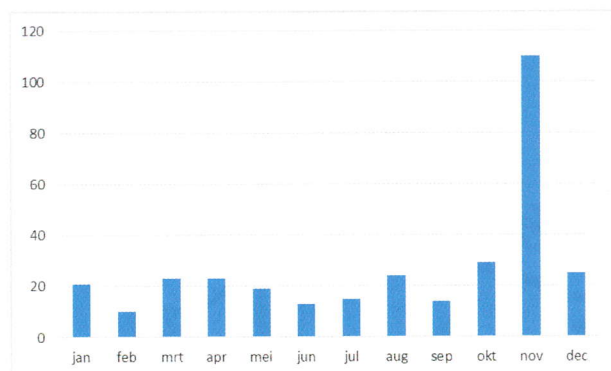
▲ De Spaanse griep inspireerde L.J. Jordaen tot een tekening van de Dood in de gedaante van een Spaanse danseres in de Notenkraaker van 26 oktober 1918.

▲ Provinciale Drentsche en Asser Courant 8 november 1918.

daarna wordt voor Assen geschat op 149 gevallen. Hierin zijn inbegrepen degenen die in Assen stierven, maar niet in Assen woonden (zoals de dienstplichtigen die in Assen gelegerd waren). De oversterfte onder degenen die in Assen woonden, maar elders stierven (zoals de dienstplichtigen afkomstig uit Assen) wordt geschat op 18.

De gevonden aantallen betekenen een verdubbeling van het aantal sterfgevallen in Assen ten opzichte van andere jaren. Als we in bijgaande grafiek naar de verdeling over het jaar kijken is in juli en augustus geen duidelijke stijging in het aantal overlijdens te zien, in november is er een heel duidelijke piek.⁴

▲ Grafiek van het aantal overlijdens in Assen in 1918.

Sterfgevallen burgers

Sinds 1869 moet de behandelend arts of de gemeentelijke lijkschouwer bij overlijden een verklaring van overlijden opstellen. Van deze verklaring - ook wel doodsbriefjes of schouwbriefjes genoemd - werd een deel gebruikt voor de overlijdensakte van de burgerlijke stand. Een geanonimiseerd deel werd naar het Centraal Bureau voor de Statistiek gestuurd. In Assen zijn deze verklaringen helaas niet bewaard gebleven.

Als doodsoorzaak kon de Spaanse griep onder 'influenza' worden ondergebracht of onder de complicaties aan de longen (acute bronchitis, broncho pneumonie,

croupeuze pneumonie, aandoeningen van de pleuraholte en eventueel overige longaandoeningen). Voor Assen hebben we de beschikking over twee bronnen die verschillende cijfers noemen. De Gezondheidscommissie voor Noord-Drenthe baseert zich in haar jaarverslag van 1918 op informatie van het gemeentebestuur, terwijl het gemeentebestuur zelf in het gemeenteverslag andere aantallen noemt. Op basis van beide bronnen zijn 131 dan wel 141 van de 304 personen die in Assen in 1918 overleden, bezweken aan influenza of complicaties aan de longen. Vergelijken we het aantal van 141 met de geschatte oversterfte van 149, dan kunnen we het verschil van 8 mogelijk verklaren uit het hogere aantal sterfgevallen aan longtuberculose.⁵

Sterfgevallen militairen

Uit de verslagen van de garnizoensartsen weten we dat van de dienstplichtigen met Spaanse griep - zij wonen niet in Assen maar zijn hier gelegerd - tot 2 augustus vier patiënten in Assen overleden en tussen 28 oktober en 9 november nog eens twintig patiënten.⁶

Na 2 augustus zijn vermoedelijk nog eens vijf patiënten overleden en na 9 november ook nog vijf. Zo komt het totale aantal overleden dienstplichtigen in de Asser kazerne op 34 overlijdens. Aan de hand van de gegevens van de burgerlijke stand zijn de namen van deze 34 dienstplichtigen bekend.

Twee Assenaren in Legerplaats Harskamp zijn vermoedelijk aan de Spaanse griep overleden. Eerst overlijdt op 21 juli 1918 Pieter Doorten, klerk en dienstplichtige van de Oude Groningerstraat, 21 jaar oud (zie foto's op volgende pagina). Op 2 augustus overlijdt de bloemist Jorus Ferwerda van de Rolderstraat, 23 jaar oud.⁷ In Legerplaats Harskamp zijn tot 9 augustus zestien militairen aan de Spaanse griep overleden.⁸

Overleden Assenaren

De burgers van Assen die aan Spaanse griep overleden zijn, zijn niet direct te traceren in de akten van de burgerlijke stand. Gedeeltelijk lukt dat wel aan de hand van andere bronnen. Het berichtje in de Provinciale Drentsche en Asser Courant van 8 november 1918, bovenaan deze pagina, betreft het gezin van pakhuis-knecht Evert Mulder en zijn echtgenote Johanna van Son. Ze wonen aan de Oosterparallelweg. Johanna overlijdt op 7 november, de kinderen Geertje (5 jaar) op 5 november, Egbert (1 jaar) op 6 november en Hendrikje (14 jaar) op 8 november. Vader Evert hertrouwt het jaar daarop met Geesje Boog.

Ook het andere gezin in het krantenartikeltje wordt zwaar getroffen. Groentekweker Reinder Geert Hom-

mes en Everdina Dekker wonen dan vermoedelijk aan de Groningerstraat. De dochters Annechien (10 jaar) en Johanna Jacoba Helena (9 jaar) overlijden op 1 november, zoontje Kars Luitje (1 jaar) overlijdt negen dagen later, dat wil zeggen na het verschijnen van het krantenbericht. Dat moeder Everdina overleden zou zijn, is niet correct. Zij sterft in 1962.⁴

▲ Het graf van Pieter Doorten, die tijdens het vervullen van zijn dienstplicht aan de Spaanse griep overleed, en zijn ouders op de Zuiderbegraafplaats. (collectie Asser Historische Vereniging)

Nog een slachtoffer van de Spaanse griep in Assen wordt met naam genoemd. Op 8 augustus 1918 overlijdt de 18-jarige Folkert Westrup. In een artikel over de familie Westrup in het Veerhuis aan de Vaart ZZ 25 wordt de Spaanse griep als doodsoorzaak genoemd.⁹ En Roelfje Greving, de driejarige dochter van zilversmid en juwelier Geert Greving en zus van de latere opticien Dirk Greving, overlijdt op 2 maart 1920 aan de Spaanse griep.¹⁰

Noten

- 1 Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 62 (1918) pag. 442-444.
- 2 Drents Archief (DA) 0969 Secretarie archief Assen 1910-1965, inv.nr. 3092 Verslagen gemeentelijke geneesheren, verslag 1918
- 3 www.achilles1894.nl/2019/12/12/dtbd-38
- 4 www.alledrenten.nl, Burgerlijke Stand Assen en DA 0969, inv.nr. 3850, Gemeenteverslag 1918
- 5 DA 0969, inv.nr. 3850, Gemeenteverslag 1918 en DA 1001 Gezondheidscommissie, inv.nr. 8, Jaarverslag 1918
- 6 Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde 62 (1918) pag. 442-444.
- 7 DA 0921 Oud Archief gemeente Assen 1806-1909, inv. nrs. 1224, 1225, 1236 en 1237, Alfabetische lijsten en inschrijvingsregisters Nationale militie 1914 en 1917
- 8 Provinciale Drentsche en Asser Courant (PDAC) 09.08.1918
- 9 PDAC 05.08.1965
- 10 Asser Historisch Tijdschrift 2011-4, p. 11

◀ Jacob en Grietje Doorten met hun kinderen rond 1912. Van links naar rechts: Pieter, Grietje, Henk, Gonny, Jasper, Jacob, Huib, Dien en Anna. (collectie A. van Veen-de Boer)